

Լրացտրակ լրացտրակ՝

Քարի վաստակ՝

Քոնի թռչի,

Պինդ պինդ գողի. — Կալամ: ¹⁾

Կապիմ կու կեշտայ,

Ացկըքիմ ²⁾ կու կենայ կու. — Տրեխ:

Կարմիր եիզը յօրոր ³⁾ գումը ⁴⁾ գնաց,

Պոլը ձեռքս մնաց. — Կերաս: Բաշ:

Կարմիր կով մը ունիմ, կու պողջայ, ⁵⁾ պողջայ,
Գետնուց տալնիվեր ⁶⁾ բազուկի կեշտայ. — Արմաս:

Կով մը ունիմ ըղըր մըղըր.

Կօտոշուլնին (եղջիւր) սըղըր մըղըր,

Կաթ կուտայ, տոն գաւ չի. — Կազոտ: ⁷⁾

Կով մը ունիմ, օնի օնի,

Կօտոշուլնին ծըրծրօնի. — Քարպիճեհ, միշտը եղ-
չիարաստր:

Ե Ր Գ.

Ժողիկ, ես քո ծառէն եմ

վիճկի մէջէն թառէն եմ:

Քամին վեր քցեց

վաթանս միտրեր եմ:

Այ օրան օրան ծաղիկ,

Կարմիր ու տօրան ծաղիկ,

Տարին մէ խետ ես գալըմ:

Գամ քեզի գովամ՝ ծաղիկ:

Ծաղիկ ծաղկավանայ եմ:

Ասըլ Երեւանայ եմ:

Տարին մէ խետ էս գալըմ:

Թազայ նուպարխանայ ես:

Ա Ղ Օ Թ Զ Ն Ե Ր.

Ա.

Էկան երեք ծիաւոր

Մէկն էր Յիսուս՝ մէկ քրիստոս.

Մէկ Գնձանաց Աստուածածին,

Էկան սարով,

Շրջան ձորով:

Քառսունըխինգ խաչալամով:

Խարցուցի. իմ՝ Տէր: ղո՞ր կ'երթաք քարով.

— Կերթամ՝ դուռն խինդին,

Կ'եննիմ՝ էրդիս տղացկունին,

Բանլիս թալիմ՝ ըտըր քարծին,

Չվախենայ սիրտն ի փորին.

Չուր ի գալոց քրիստոսին:

Բ.

Աստուածածնի մատով,

Լուսաւորչի խաչով՝

Արտ ա սաներ (ցաներ),

Ափն ա բուսեր,

Մեր տէրն ա էկեր, զարմացեր,

Ասեր—չիք ես չքանաս,

Ապառաժ քարեր բուսանաս:*

Գ.

Խող ես խալիք,

Խիլ ես թոհր,

Աստուածածնայ ծկուլթն ինէ: ¹⁾

Ս. ԼԱՅԿՈՒՆԻ.

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍՔ ՄԵՐ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՏԱՂԱ.
ՉԱՓՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.

(Յ. խան Մասէհեանի «Համլէտի» թարգմանութեան
ստիլու.).

«Արարատի» անցեալ համարում խօսելով
«Համլէտի» հայերէն նոր թարգմանութեան մասին՝
մեր յօդուածը մենք վերջացրինք նորանով, որ ասա-
ցինք թէ Յ. խան Մասէհեանի ընտրած տաղաչա-
փութիւնն արժանի է ուշագրութեան և խոստացանք
այդ մասին էլ մի երկու խօսք ասել:

Մեր նորագոյն գրականութեան մէջ ընդուն-
ուած տաղաչափական ձևերը ինքն ըստ ինքեան մինչ
այն աստիճան անկերպարան են և օրէնքները մինչ
այս աստիճան անմշակ ու խառնաշփոթ, որ մեր
յառկապէս ռուսահայոցս նոյն իսկ լաւագոյն բա-
նաստեղծները մեզ երևում են որպէս արհամար-
հող բանաստեղծութեան այն անհրաժեշտ պայման-
ներից մէկի, որ է գեղարուեստական արտայայտու-
թեան արտաքին ձևը, չափը, Մեր հին բանաստեղծ-
ները, զոր օրինակ Շնորհալին, զարմանալի խոստ-
պահանջ են այդ կողմից և ամենայն կանոնաւորու-
թեամբ հետևում են որոշ օրէնքների, ճշմարիտ է,
մեր շարականներն իրօք գեղ օրինաւոր կերպով ու-
սումնասիրուած չեն տաղաչափութեան տեսակէտից,
և հ. Ա. Բագրատունու «Հայկական» չափով մեր բո-
լոր շարականների կազմութիւնը բացատրուել չէ
կարող, թէպէտ և նորանից շատերն այն հիմքն ու-

* Ապառաժ քարերու վերայ փոխադրուած է այդ վեր-
ջին քրիստոսի հրաշիք, որ կայ այժմ՝ քարաքոս անուամբ
նման ան վերջին, որ մէրէթիք կը կոչուի: Այս աղօթքիս
անունն է «մէրնիք վերջի» աղօթք:

¹⁾ Այս խօսքերն ասում են ցաւած աչքն երեք ան-
գամ տրորելով:

1. Մեծ մատուրի եման վերան ճախարարով քեզ կը փարաբեն,
2. Կապուած մի, կով, եղ արմալեյ կամ քեչի եւ շուանի ծաշիւրմ
որ միմեանց կապուած են արմալեյ, 3. երբ, 4. Գում, 5. Բա-
ռայել, 6. Վիր կը Եւանայի վեր, 7. Սիմիդոր որը հաց կը չինեն,

նին, որի վրայ հանձարեղ Մխիթարեան վարդապետը կողոսցել է իւր տաղաչափութեան շէնքը: Պարծումենք որ մեր հնազոյն չափերի և շարականների կազմութիւնը մասնաւորապէս՝ կը պարզուէր մեզ համար միայն ժամանակ, երբ մենք հնարաւորութիւն սւնենայինք ուսումնասիրել նոցա՝ երաժշտական եղանակների հետ միասին, որովհետեւ տաղաչափական արուեստը հիմնուած է իսկապէս երաժշտական օրէնքների վերայ:

Առ ժամանակ մի կողմ թողնելով մեր այդ հնազոյն տաղաչափութեան խնդիրը՝ մենք կը խօսենք մեր արդի բանահիւսութեան մէջ գործածուող չափերի մասին, որ սովորաբար կոչուում է «թուական» կամ «վանկական» տաղաչափութեան այդ ձևը մեզանում սկսուում է միջին դարերից, և ներսէս Շնորհալին այդ չափական խօսքի ամենապատուական ներկայացուցիչն է:

Գնք ուշադրութեան արժանի պիտի համարենք ամէն մի փորձ, որի նպատակն է կանոնաւորել կամ առաւել ևս՝ ճոխացնել մեր աշխարհաբարի տաղաչափական ձևերը, և «Համլէտի» նոր թարգմանիչը իւր գեղարուեստական ճաշակի ապացոյցն է տալիս, երբ բնագրի չափին համապատասխան, յարմարաւոր չափ է որոնում հայերէնում—*ի՛նչ չափով թարգմանել հայերէն, որ «Տէն Նոյն յոյն իլէէլէ և ընդհարապէս Նոյն զին տարբերէն»*: Այս հարցն իսկապէս ամէն մի հոյ րանաստեղծ թարգմանչի համար գայթակղութեան քար պիտի լինի, մանաւանդ որ և է դասական գրուածք թարգմանելիս, որպիսի են Հէքսպիրի, Շիլլերի և այլոց գործերը, նախ և առաջ մի անհրաժեշտ պայման պէտք է ճանաչել այն, որ թարգմանութեան ոտանաւորն անյանգ լինի, երբ բնագրին էլ անյանգ է. ինքն ըստ ինքեան ծիծաղելի է յանգաւոր տողերի վերածել Հոմերոսի վեմ ստեղծի վեցաչափը կամ Նեքրիլոսի ու Սոփոկլէսի չքնաղ մեծավերջի եռաչափը: Գորա գեղեցիկ են իրանց պարզութեամբը, առանց յանգի՝ որ մի աւելորդ սեթեւեթ է և նոյն իսկ բռն յունական կամ լատինական վերին աստիճանի ներդաշնակ տաղաչափութեան համար: Գեղարուեստական թարգմանութեան պայմաններին շատ աւելի համապատասխան է Հ. Ա. Բագրատունու «Ելիականի» «հայկական» տաղաչափութիւնը, քան Հ. Ե. Թումանյանի իւր միմեանց անընդհատ յաջորդող յանգերով, որ բացի գործանից հէնց յանգերի պահանջով կաշկանդուած լինելուն պատճառով՝ բաւականին հեռացել է յոյն բնագրից, մինչդեռ Բագրատունին տեղաւորելով իւր մի տողի մէջ մի վեցաչափ՝ գրեթէ չէ շեղուում բնագրից, ըստ ամենայն մասանց:

Հէքսպիրին էլ նոյնպէս պէտք է վերաբերուել ինչպէս և Հոմերոսին, Սոփոկլէսին, և ահա այստեղ է խնդիրն յառաջ գալիս—*ի՛նչ չափ ընտրենք որ թէ բնագրին յարմար լինի և թէ մեր աշխարհաբարի կարողութեանը համապատասխան*:

Գնք տաղաչափութիւնը վանկական է, ուրեմն որ և է բնագրի (եթէ սորա տաղաչափութիւնը շեշտաւոր է, ինչպէս, օրինակ, անգլիականն է, կամ չափական է, ինչպէս, օր. յունականը կամ լատինականն է) տողերի մեծութեանը, վանկերի միջին թուին մօտ տող պէտք է ընտրել և մեր չափերից, Սակայն այդ ընտրութեամբ խնդիրը չէ վերջանում, մի հանգամանք կայ, և կարեւոր հանգամանք, որի վրայ մեր թարգմանիչներն առ հասարակ ուշք չեն դարձրել, այդ այն է որ վանկական տաղաչափութիւնն ընդհանրապէս անյանգ լինել չէ կարող: Վարո՞ղ էք արդեօք երևակայել ֆրանսիական *«Երեւոյն առանց յանգերի»* կամ որ և է այլ չափ գոյութիւն ունի՞ ֆրանսերէնում առանց յանգերի, նոյնը մենք ասում ենք նա և մեր աշխարհաբարում գործածուող չափերի մասին, մինչև մի պայմանով անյանգ չափի ընդունուիլն ու ընդհանրանալը:

Ռուսահայոցս մէջ լոյս տեսած բոլոր թարգմանութիւնները * Հէքսպիրից, Շիլլերից, Լեսսինգից, ի բաց առեալ պ. Մախսեսեանի «Մակբեթի» և Մասէհեան խանի «Համլէտի» թարգմանութիւնները, գրուած են տասնավանկ անյանգ տողերով, որ հայերէնի համար ոտանաւոր չէ—«Տէր, մի՛թէ այդպէս խօսել վայել է մի թագաւորի» Ո՞վ կը հրաժարուի այդպէս մի թագից, Յետին հպատակդ անգամ զոհում է ստացուածք և արիւն իւր դադափարին, իւր ատելութեան, իւր սիրոյ համար, Վուսակցութիւններ սկսում են կազմուիլ, երբ քաղաքական կռուի արիւնոտ դրօշը պարզուում է: Վարո՞ղ էք արդեօք գուշակել որ այս հատուածը ոտանաւոր է բայց ահա եթէ տաս—տաս վանկ հաշուելով տողատէք՝ այս կտորից կստանաք ութը տող ոտանաւոր, որ մենք վերցրինք «Օրլէանի Աղոյի» ** առաջին բացած երեսից (Ա. գործող, երեւոյթ 5), Ինչի՞ց է յառաջանում այս երեւոյթը. մեր սովորական խօսակցական լեզուն արդէն այնպէս է որ յաճախ գուցէ մենք անգիտակցաբար խօսում ենք այդպիսի ոտանաւորով, քանի որ գորա միակ պահանջը հնգավանկ անգամ կազմելն է, Եւ մանաւանդ եթէ չէ պահանջուում շեշտի պայմանը, այսինքն որ ան-

* ինքնուրոյն բանաստեղծական գրուածքների մասին չենք խօսում, որովհետեւ դրա շատ սակաւ քանակութեամբ, քնարերգութեան են վերաբերում եւ գրուած են, ինչպէս եւ նշած վիպականները, յանգաւոր ոտանաւորով:

** Թարգմ. Գ. Բաբխուղարեանի:

պատճառ անկէ անդամ չեղանա՞նք վանկով վերջա-
նայ, այն ժամանակ և ոչինչ սխիւմ չէ մնում ու-
րեմն էլ ի՞նչ ոտանաւոր, միմե ճշմարիտ չափաւոր
տող է: արինակ: Վառի արիւնստ գրոշը պարզուում
է: Եւր Տամեստ կարծիրով պատկանէ անշուք
տողերը ոտանաւոր չեն կարող ճանաչուիլ:

Անցնենք միւս չափերին: Մենք ունինք ոտա-
նաւորի քառափանկ և եռափանկ անդամներ: սոցա-
նով ոտանաւորի տող կազմեն անշուշտ աւելի ար-
ուեստ և պահանջում և եմե շեշտի պայմանը (ան-
գամների վերջին փանկը չեղանում) ճշգրտութեամբ
պահպանուի: այն ժամանակ քառափանկներով ու
եռափանկներով կազմուած տողերը կանենան իրանց
որոշ սխիւմը: երաժշտականութիւնը: և յանգը կա-
րող և անհրաժեշտ պայման չհամարուել այդտեղ:
Պարզենք մեր միտքը արինակներով:

Պրանտերենում պահանջուում է աչի մեջ փան-
կերի մի որոշ թիւ: տողը մի գլխաւոր հատած ու-
նի՝ սոցա փրայ եմե յանգն էլ աւելայնենք: էլ ու-
րիշ պայման չի պահանջ կանանաւոր տող կազմելու
համար:

Il n'est temps encore | de chercher le trépas,
Ton prince et ton pays | ont besoin de ton bras.

Եմե այս տողերի համապատասխան հայերենը վերջ-
ներ: մենք կը նկատենք որ հայկական չափը մի այլ
պահանջ էլ ունի: որ փրանտերենում անհրաժեշտ չէ
և որ հայկական տողին մի ասանձին սխիւմ է տալիս:
Անձեռագործ | դու մահարձան | քեզ կանգնեցիր:
Աչ հոգանիւթ | որպէս երկամ | կամ որձաբար—
նոցր գրչով | սուրբ փաստակով | ու անձանձիր
Հուշէ կենդանի | և յետ մահուան | հանգիստցար:

Այստեղ քացի այն պայմանից, որ տողերը բո-
ւորն էլ հաւասարապէս 12 փանկ ունին և միմեանց
մեջ ընդ մեջ յաջորդող յանգեր: իւրաքանչիւր տող
բաժանուում է երեք հաւասար: քառափանկ անդա-
մի: որոնց մի ամենափոքրիկ փոփոխութիւնը կը խան-
գարէ ոտանաւորի կանոնաւոր ներդաշնակ ընթաց-
քը:

Պու անձեռագործ մահարձան քեզ կանգնեցիր—

Այս տողը: ուր միայն առաջին երկու բառն է
յետ ու առաջ գրուած: արդեն անկանոն է: շնայե-
լով որ նոյն 12 փանկը անփոփոխ է մնացել թուի
կողմից: նոյն կանոնաւորութիւնը պիտի պահպանուի
քառափանկներից ու եռափանկներից բաղկացած և
այլ տողերի մեջ: Ա. 4—4—4 Բ. 4—4—4
4—4—4 ... 4—4—3 ...
Գ. 4—4 Դ. 4—4
4—4 ... 4—3 ...
... և այլն:

Նոյն երեւոյթը տեղի ունի նա և հնդկականե-
րից կազմած տողերի մեջ: ուր չէ կարելի Յ ի տեղ
գնել 4: իսկ յաջորդ անգամում 6 փանկ և ընդհա-
կառակը:

Մեզնից շատ առաջ կար մի թաղաւոր—

Այս տեղ մենք ունինք երկու Յ—ափանկ ան-
գամի իսկ եմե աւելու լինելիք— Մի թաղաւոր մեզ-
նից շատ առաջ կար—այս այլ ևս ոտանաւոր չէ:
Թեպէտ նոյն բառերն են և նոյն 10 փանկը:

Այս հանգամանքը մեր տաղաչափութեան ա-
ռաւելութիւնն է: և գործնով մերը գերազանցում
է փրանտերենից:

Այս և սոցա նման չափերից զատ՝ մենք ունինք
Բաղրատունու մշակած չափը: որ յայտնի է «հայ-
կական» անուամբ: այդ տաղաչափութեամբ Բաղրա-
տունին թարգմանել է Ա. Իրգիլիտի «Մշակակարը»: և
Համերսի «Բլիսկանը»: Սոփոկէսի: Պատինի: Վալ-
տերի և Ալֆիերիի պոետիկութիւններից (Ճաշակը
հին և նոր պոետիկութեանց): գրել է իւր «Հայկ
Դիւցազն» քերթուածը: Այս չափի հիմնական պե-
մըն է՝ 4—4—4—4 (16 փանկ): որ արամարտական
շեշտի շնորհիւ կարող է այլ կերպարանք առնել: ո-
րովհետեւ շեշտուած մի փանկը կարող է համադր
լինել 2, 3 և նոյն իսկ 4 ամանակի (mora): Ցաղա-
չափութեան այս եղանակը բաւականին ազատու-
թիւն և տալիս բանաստեղծին միօրանակութիւնից
խուսափելու: քայք արքան որ դա յարմար է գրա-
րարին: նոյնքան էլ գծուար գործադրելի և աշխար-
հարարում: մանաւանդ ուստահայոցս գրականական
ընդունում: ուր ամեն քայլափոխում հեղինակը ստի-
պուած պիտի լինի մեղանշելու շեշտի պայմանի գեմ
(անգամի վերջին փանկի նկատմամբ) որից և կախ-
ուած է այդ չափի կանոնաւոր ներդաշնակութիւնը:
Իսկ մեծ գրուածքի մեջ առաւել ևս գծուար կը լի-
նի խուսափել հնդկական և աւելի փանկ ունեցող
բառերից: որոնք արդէն ոչ մի կերպով «հայկական»
տողի մեջ մանել չեն կարող:

Հայկական տաղաչափութիւնը մեր աշխարհա-
բարում գործադրել փորձեց պ. Ա. Մալխասեանը
իւր «Մակրեթի» թարգմանութեամբ: որ սակայն
կը մնայ այդ կողմից միայն որպէս մի ապացոյց: թե
այլ է բարի ցանկութիւնը և այլ է յաջող գործա-
գրութիւնը:

Սորանով մենք չենք կամենում իսպառ մեր-
թել «հայկական» տաղաչափութիւնը աշխարհա-
րից: մենք ընդհակառակը ցանկանում ենք որ այդ
չափը մշակուի: և կարծում ենք որ փոքրածաւալ
գրուածքներում այդ կարող է գործադրուել յա-
ջողութեամբ:

Մենք կուզեինք միայն որ այդ շափը գործադրողը չը կաշկանդուէր քառանկամի սահմանովը, պարտաւորական համարելով վերոյրեւեալ պատկերը (16 վ.) որպէս հիմնական շափ. Մի անգամը խուզելով՝ մենք կ'ստանանք երեք հիմնական անդամ որոնք իրանց երբեմնակի սղումներով կարող են յարմարութեամբ գործածուել նոյն խիւ անյանգ քնարական կտորների թարգմանութեանց համար. Այդպիսի փոփոխութեանց ենթարկում է «ւայկա» կան, շափը նոյն ինքն Բագրատունին Սոփոկլէսի ողբերգութեանց պարերի թարգմանական շափերը հայերէնի վերածելու համար, օրինակ.

Ձի որդին | Արամազդայ | սպառազէն . . .

Դըմնէիւք | տաղնապետայ | գըմնէիւք.

Փաջ դիմեմ | չե ինձ դանխու | բարեութիւնս եղն.

Այսպէս ուրեմն մենք սկզբունքով ընդունում ենք «հայկական» շափը աշխարհաբարի համար՝ խոստովանելով հանդերձ, որ մեր աշխարհաբարի մի քանի յատկութիւնները (ը գիմարաչը, բայերի ներկան) խիստ դժուարացնում են նորա յաջող գործադրութիւնը. Միայն մենք կարծում ենք որ ի դուր է պ. Մանեհեանը Բագրատունու շափը Հէքսոպիի ողբերգութեանց համար «շափագանց երկար» համարում է «յարմար միայն քիչացանքս ինքան և առ հասարակ այդ տեսակ բարձր (?) սփռ» Բագրատունու ասորերի հիմնական 16 փանկը սղուելով կարող է համեմել մինչև 12-ի. իմէ միջինը 14 փանկ ընդունենք, այդ նոյնշափ մօտ կը լինի Հէքսոպիի ասորերին, որչափ և «սոմերոսի վեցաշափին» առաջին մի ասորը պարունակում է 10—13 փանկ, իսկ «սոմերոսի վեցաշափի հիմնական սրբմը 17 փանկ է, որ որոշ անդամներում՝ օտեղնի սղուելու շնորհիւ պակասում է, բայց սփորարար 15 փանկից պակաս չէ լինում. Այս իսկ պատճառով ահա հ. Ա. Բագրատունին իւր շափը հաստատ յաջողութեամբ գործ է դնում թէ «սոմերոսի» Վիրականի թարգմանութեան և թէ Սոփոկլէսի ողբերգութեանց զիաւոյնների (երկախօսութիւն) համար, որոնց ձևը մեծապիւրջի եռաշափն է (12 փանկ), և փանկահաշուի նկատմամբ ասորերութիւնը բնագրների համեմատ՝ մեծ չէ, ինչպէս կարելի է տեսնել առաջիկայ օրինակներէց.

Ἀτρεΐδαι τε καὶ ἄλλοι εὐκνήμιδες
Ἀχαιοί — 15 վ.

ὅμιν μὲν θεοὶ δοῖεν Ὀλύμπια δώματ
ἔχοντες — 16 վ.

ἐκπέρθει Πριάμοιο πόλιν, εὐδ' οἴκαδ'
ἰκέσθαι — 15 վ.

Հում. Իլիադ. Ա. 17—19.

Ողջա համապատասխան հայերէն ասորերն են.

Ատրիգայք | և համագուց | այլ ամբարար
ձգ | արապեցիք — 15 վ.

Յայեհն | ձեզ աստուածք | ողբարական | յար-
կաց բընակք — 13 վ.

Փանգել զքաղաք | Պրիամու | և դարձ ի տուն |
տանել բարեաւ. 15 վ.

Այստեղ, ինչպէս տեսնում ենք ասորերութիւն-
նր յունարէնի և հայերէնի մէջ շատ շնչին է. քիչ
տալի է ասորերութիւնը ողբերգութեան շափերի
մէջ.

Ἔμοι μὲν οὐδαὶς μύθος Ἀντιγόνη, φίλων — 13 վ. *)

οὐδ' ἦδ' οὐτ' ἄλγεινός ἐστι ἔξ ὅτου — 12 վ.

δοῖεν ἀδελφοῖν ἐσπερίῳ γίμνῳ, — 12 վ.

μὲθ' ὁπλόντων ἡμέρᾳ διπλῇ χεῖρ' — 12 վ.

Սոփոկլ. Անտիգոնէ. 11—14.

Հայերէնը.

Յիս և ոչ | մի բան եհաս | Անտիգոնէ, | զոր-
բեւեաց — 14 վ.

Ոչ քաղցր | և ոչ դառն, | յորմէ հեռէ | գըրհե-
ցաք — 12 վ.

Երեզրին | մեր յերկոցունց | եղբարց մերոց |
որք անկան — 14 վ.

Ի միում | աւար ի սրոյ | միմեանց՝ եկեալք |
ի վրեր — 14 վ.

Մենք կարծում ենք որ «հայկական» շափը, եթէ յաջողութեամբ գործադրուի, փարպեաի ձևերի կարող է տեղ ունենալ մեր աշխարհաբարում և յարմարել Հէքսոպիի, Հիլլերի ողբերգութեանց շափերին, թէպէտ և այդ շափը գեռ քչերին և հասկանալի, որովհետեւ աշխարհաբարում ցոյսօր շատ թույլ փորձեր են եղել նորանից սպասուելու. Մենք կ'աւելացնենք այստեղ այն, որ մի անհրաժեշտ պայման չենք համարում «հայկական» ասորի քառանգամ լինելը, և պակաս անդամներով ասորերի օրինակներ կարելի է գտնել թէ մեր շարականների մէջ և թէ նոյն իսկ հ. Ա. Բագրատունու գրչի տակից ելած, ինչպէս որ արդէն ցոյց տալիք. Աթէ հարկը պահանջէ՝ մենք հնարաւոր կը համարենք գործածել բացի հիմնական 4—4—4—4 ասորից նաեւ հիմնական 4—4—4 իւր սղումներով—3—4—4, 4—4—3, 4—3—4 և այլն. նմանապէս հիմնական 4—4, այսինքն ութամանկ ասորի, օրի օրինակն էլ կրկին տալիս է մեզ Բագրատունին յոյն ողբերգութեանց պարերգների թարգմանութեան մէջ.

*) Այսպիսի ասորի պատասխան են երբեմն, առաջին փանկը շախարհում է այստեղ շափից դուրս, երկրորդ փանկը մնալով վերջ՝ ասորի կազմում է վեց կամսասոր մեծապիւրջի.

5-4-4. Այսօր ի յերկրի | յայտնեալ ցուցաւ |
 հոգեղինացս
 Էական բանին | բնութիւն մարմնով | պա-
 րածած կեալ
 Այսօր ի Թարոր | արտափայլեալ | պայ-
 ծառ ծագմամբ . . .

5-2-5. Տիրական տունիւս | այսօր | եկայք ցնծա-
 ցուք.
 Բախճանայ այսօր | երկինք | անմարմնա-
 կանօք
 Նորոգի երկիրս | այսօր | գալլըստեամբ |
 Փրկչին . .

3-5. Նոր Եգեմ | բանաւոր տընկոյն
 5-5. Նոր Ագամն ի քէն | Տընոյն նորոգօղ.
 Երկակի | դիմառից առիթ,
 Անքակ միութեամբ Էին | ընդեղումն . . .
 (Ն. Անորհալոյ «Բանք չափաւ») և այլն.

Շնորհալու այս և սոցա նման տաղերը բոլորո-
 վին ներդաշնակ չափ ունին, թէպէտև անյանգ են.
 բայց խնդիրն այն է որ մի անգամ ընտրած չափը
 ամբողջ երգի մէջ խստութեամբ պահպանուում է
 և ուրիշ չափով չափաւորուի:

«Համլէտի» թարգմանիչ պ. Մասէհեանն իրա-
 ւունքով անհրաժեշտ է դատել թարգմանել Շէքս-
 պիրի անյանգ տողերով գրուած ողբերգութիւնը ան-
 պատճառ նոյնպէս անյանգ տողերով և ընտրել է մի
 չափ, որ վանկերի հաշուի կողմից շատ մօտ է անգ-
 լիական բնագրին: Այդ չափն է տասն և մէկ վանկա-
 նի մի տող, որ պ. Մասէհեանը ցոյց է տալիս «Պը-
 ոսնկ, ուստի՜ կուգաս» երգի, Ղ. Աղայեանի
 «Տորք Անգեղի» նախերգանքի և Յ. Յովհաննիսեա-
 նի «Արտաւազդ» բանաստեղծութեան մէջ:

Նկատենք նախ և առաջ, որ այդ երեք օրի-
 նակն էլ յանգաւոր ոտանաւոր են. բայց զիցօք թէ
 նոյն չափը կարող է և անյանգ տողերի հիմք կազ-
 մել:

Ի՞րդ՝ տեսնենք թէ ինչ կազմութիւն է տալիս
 պ Մասէհեանը այդ չափին, Ղ. Աղայեանի «Տոր-
 քը» դժբաղդաբար ձեռքի տակ չունինք. իսկ «Պը-
 ոսնկը» և Յ. Յովհաննիսեանի «Արտաւազդը» ի
 բանց շեղումներովն հանգերձ՝ կարծես հետեւեալ
 պատկերն են ներկայացնում—3—3—5. եթէ հիմ-
 քըն այս է, ապա ուրեմն դորանից շեղուող տողերն
 անկանոն պիտի համարենք:

Յովհաննէս խան Մասէհեանն էլ իսկապէս այդ-
 պէս է հասկանում այդ տողը, բաժանելով միայն
 երկու անդամի, առաջինը վեցավանկ, երկրորդը
 հնգավանկ, և ապա առաջինը բաժանելով կրկին
 երկու մասի—«Երեւոյն Էրեւոյն, Էրեւոյն Էրեւոյն, Էրեւոյն
 Էրեւոյն Էրեւոյն Էրեւոյն Էրեւոյն»: Այս նշանակում է թէ
 նորա տաղաչափութիւնը պիտի ներկայացնէ հետեւ-

եալ պատկերը. 3—3—5, 2—4—5, 5—1—5, 4—
 2—5, 1—5—5, Այսքան ազատ դասաւորութիւնը
 մեր համեստ կարծիքով արդէն կամայականութեան
 է մօտենում, և տարաբաղդաբար այդ կամայակա-
 նութիւնը կատարեալ անելու համար պ. Մասէհեա-
 նը աւելացնում է հետեւեալը. «մենք անխտիր գործ
 ածեցինք վեց և հինգ, նոյնպէս հինգ և վեց, և
 երբեմն իսկ հինգ և հինգ, և վեց վեց վանկեր»:
 Այստեղ արդէն մարդ հաշիւը կորցնում է և տես-
 նում է որ պ. Մասէհեանը իրօք բաւական է համա-
 րում տողերի մէջ միայն վանկերի ընդհանուր թի-
 ւը (11) պահել, այդ էլ տեղ տեղ 10 կամ 12 է
 դառնում:

Միանգամայն համակրելով պ. Մասէհեանի
 գեղեցիկ ցանկութեանը Շէքսպիրի տողերին համա-
 պատասխան չափ գտնելու և նոյն իսկ յարմար դա-
 տելով նորա ըտրած հիմնական չափը, մենք բողո-
 քում ենք սակայն այդ կամայականութեան դէմ, որ
 իրապէս ջնջում է ամենայն չափ: Ի՞նչ չափ, ի՞նչ
 ներդաշնակութիւն կայ հէնց այս տողերի մէջ, որ
 պատահաբար բանում ենք «Համլէտի» մէջ:

Այս գործը լաւ տեցաւ.—Տէր իմ և տիկին
 Երկար վիճաբանել, թէ արդեօք ի՞նչ է
 Վեհափառութիւնը, թէ ի՞նչ է պարտքը,
 Ինչո՞ւ օրը օր է, գիշերը՝ գիշեր,
 Եւ ժամանակը է՞ր ժամանակ է . . .

Որ կտորը որ վերցնէք պ. Մասէհեանի թարգ-
 մանութիւնից՝ չէք կարող միմեանց յետևից երկու
 —երեք այնպիսի տող գտնել, որ իրար նման լինին,
 և հարկաւ չկայ և ոչ մի բանաւոր պատճառ, որով
 կարողանայինք բացատրել թէ ինչո՞ւ այս տողն այս
 կազմութիւնն ունի, իսկ այն տողը մի այլ ձև, նոյն
 իսկ «հայկական» տաղաչափութեան մէջ, ուր սղման,
 շնորհիւ այնպիսի բաղմաղանութիւն է նշմարում
 այդչափ կամայականութիւն չէ կարող տեղի ունե-
 նալ. նախ որ սղումը պիտի ունենայ իւր բանաւոր
 հիմքը և երկրորդ՝ սղման երեւոյթն էլ այլ և այլ
 անդամների մէջ սահմանափակուում է որոշ չափով:
 Ո՞չ ապաքէն կամայականութիւնը, օրէնք չձանաչող
 աղատութիւնն արդէն արուեստի հետքն իսկ պիտի
 ժխտէր:

Սակայն պ. Մասէհեանը մի գեղեցիկ նպատակ
 է ունեցել, երբ իրրեւ կանոն սահմանել է իւր բաղ-
 մատեսակ, խայտաճամուկ տողերից բաղկացած տա-
 ղաչափութիւնը, այդ այն է որ «այս պէսպիսութիւ-
 նը արդէն (?) ջնջում է ականջի զարկող միօրի-
 նակութիւնը»: Յիշաւի շատ տաղտկալի պիտի լինէր
 լսողութեան համար, եթէ բեմից ամբողջ երկու—
 երեք ժամ շարունակ դերասանը ձայնի միօրինակ

ելեւելով մի և նոյն շեշտաւորութեամբ մեզ մի բան խօսելու լինէր: Բայց միթէ տաղաչափութեան արուեստը, խօսքի ներգաշնակութիւնը ոտքի տակ տալով միայն կարող ենք խուսափել միօրինակութիւնից: Մենք կարծում ենք որ նոյն իսկ ամենայն ճշգրտութեամբ մի և նոյն չափին հետեւելով, որ — 3 — 3—5, 1—5—5 * ևն, թատերական գրուածքներում կարելի է խուսափել միօրինակութիւնից, ձանձրալի լինելուց, դժբա ֆամար դաս առնելը նոյն ինքն Էէքսպիրից, Եթէ համեմատելու լինինք նորա երիտասարդ հասակում ստեղծուած գործերը իւր արդէն հասունացած հանձարի պտուղների հետ, մենք կը նկատենք մի երեւոյթ, որի վրայ գիտական շէքսպիրաբաններն ու շագրութիւն դարձրել են. մինչ առաջին կարգի գրուածքներում մի միտք, մի նախադասութիւն սովորաբար վերջանում է տողի հետ, երկրորդ շրջանի ողբերգութեանց մէջ շատ ու շատ յաճախ տողի կիսումը, տողի մէջ առ հասարակ՝ նախադասութիւնը իւր վախճանն է առնում: Վերջին հանգամանքը ոտանաւորին զարմանալի կենդանութիւն է տալիս, մօտեցնում է խօսակցական լեզուին, գրեթէ անշմարելի է դարձնում նոյն իսկ ոտանաւորի յանգաւոր լինելը, եթէ յանգաւոր է: Ոտանաւորի այդ յատկութիւնը մի արժանաւորութիւն է բեմական տեսակէտից, և մեզ թուում է որ այս պայմանն էլ բաւական կը լինէր հայերէն տաղաչափութեան միօրինակութիւնը նուազեցնելու:

Այս պայմանն ընդունելուց յետոյ, եթէ համաձայն ենք էլ թէ մի մեծ գրուածքում լեզուն գոյարարութիւններ կարող է յառաջ բերել ճշգրտութեամբ հետեւելու մի և նոյն փոխաբերական, այն ժամանակ մենք կարծում ենք որ կարելի է ընտրել — պայմանաւոր մի չափ Բագրատունու մեզ տուած օրինակներից, որ վերը յիշեցինք, կամ ք. մեր այժմեան գործածական չափերից մէկն ու մէկը՝ որոշ ազատութեամբ ձևաւորուած, որ սակայն անսահման պիտի չլինի, կամայականութիւն պիտի չզառնայ: Օրինակի համար, նոյն իսկ պ. Մասէհեանի ընտրած չափը, բաւական չէր լինի միթէ երկու կամ երեք ձևի տող ընտրել, տասն և մէկ վանկի ընդհանուր հաշիւը պահպանելով — 3—3—5 և 1—5—5 կամ 3—3—5 և 2—4—5 և այլն. այսպիսի պայմանով գրուած տաղեր ունի, ինչպէս ցոյց տուինք արդէն, ն. Էնթրալին:

Ինչ և իցէ, վերջացնելով մեր խօսքը՝ մենք

պնդում ենք որ անշուք տալու մեզանում կարող է գոյութիւն ունենալ միմիայն այն պայմանով, որ ամենայն ճշգրտութեամբ պահպանուի անշուքէն ինչ և չեղարկուէն օրէնք անպամների վերջաւորութեան նկատմամբ. առանց այս պայմանների գրուածք, այն էլ անյանգ, ոչ մի կերպով չափաբերական համարուել չէ կարող:

Թ. Թ.

ՀԻՆ ՀԱՅ ԵՐԳԻՉՆԵՐ.

Առաքել Բաղիշեցի, Նաղաշ, Կարապետ վարդապետ Բաղիշեցի, Գրիգոր Ժերմնց:

Չեռագիր Ս. Էջ. Մատենադարանի № 282.

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն 3.

(Շարունակում):

ԹՈՒՂԹ 13.

Նախընթաց Բ. ծալքն ընկած լինելով՝ այս երեսի վերայ սկզբում միայն մի վերջարան է մնացել կորած տաղի, որին յաջորդում է առանց գրկականարգութեան յայտնի «Գոհար վարդն»՝ ոտանաւորը մի բոլորովին նոր ձևով և խառն օտարաբարբառ տողերով:

Ահա այդ երգի մնացորդը.

Գոհար վարդըն վառվառնալ:

Կրկնէ:

Ղեկեց վարսիցն արփնից:

Կրկնէ:

Թուրան նիզաթէ, թուրան նիզաթէ, թէ դաթէ՝ սըմընալի կուլիա պանիա՝ ուսայ (?) աւսայ աւսէ աւսէ կունացիա, էլկունացի էլ կունացի է աւս:

Ի յաւուր բաժանման հոգւոյս ի մարմնոյս զինահար զքեզ ունիմ, որ մարդ ես և կոյս:

Թ. 13. — Գոհար վարդ ինքնագոյն

Սիրամարգ ոսկէգոյն:

Գոհար վարդ ինքնագոյն յարփոյն

Սիրամարգ ոսկէգոյն:

Գու լուսին լի լուսով ի մէջ գիշերի

Գու զօհալ լուսափայլի յառաւօտի՝

Կոյս Մարիամ աղաչեալ պաղատեալ

խնդրեալ հայցեալ աղօթեալ

ես եմ քո ծառայ:

Ի յաւուր բաժանման

Գու ծաղիկ անթառամ՝

* Այս կամ այն չափի ընտրութիւնը համարենք գործադրողի ծաշակի գործ. թող ծաշակի տէր բանաստեղծը ցոյց տայ մեզ թէ ինչ է անելի ներդաշնակ: